

**ТАМО ГДЕ СЕОБА ЗАВРШАВА
ОД РИМСКЕ ПАНОНИЈЕ ДО
ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ**

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

Издавач: Музеј Војводине
Уредник: Тијана Станковић Пештерац
Аутор изложбе: Тијана Станковић Пештерац
Аутори текстова: Тијана Станковић Пештерац, Радослав Миленковић, Софија Сибиновић
Дизајн изложбе: Тара Ћоровић
Графички дизајн: Наталија Миленковић
Превод на енглески: Тијана Станковић Пештерац, Рендал А. Мејџор
Фотографије: Милица Ђукић, Небојша Борић, Страхиња Алић, Игор Шунтер, Наталија Миленковић
Филмски есеј *Трагови сеоба*: B light Video Beograd
Монодрама *Крв и блато*: продукција THALIArt; режија и обликовање сценског простора Радослав Миленковић; адаптација прича *Дизонов пут* Зорана Суботичког и *Крв и блато* Радослава Миленковића; сарадник на адаптацији Тијана Станковић Пештерац; у улози Дизона Југослав Крајнов; костим Ерика Јанович; дизајн светла Роберт Мајорош; превод на енглески Тијана Станковић Пештерац
Музика: Софија Сибиновић (Harp Lady)
Штампа: Донат Граф д.о.о Београд
Тираж: 1.000
ISBN 978-86-81086-76-6

Пројекат *Тамо где сеоба завршава – од римске Паноније до данашње Војводине* омогућили су: Министарство културе и информисања Републике Србије, Покрајински секретаријат за културу, информисање и односе с верским заједницама, Град Нови Сад, Фондација *Нови Сад – Европска престоница културе*

Република Србија

Министарство културе и информисања

Република Србија

Аутономна покрајина Војводина
Покрајински секретаријат за културу,
јавно информисање и односе с верским
заједницама

Град Нови Сад

НОВИ САД
ЕВРОПСКА
ПРЕСТОНИЦА
КУЛТУРЕ

СЕОБЕ

Програмски лук Сеобе

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

**ТАМО ГДЕ СЕОБА ЗАВРШАВА
ОД РИМСКЕ ПАНОНИЈЕ ДО
ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ**

Садржај :

1. *Тамо где сеоба завршава – од римске Паноније до данашње Војводине*
2. Откриће шлемова
3. Археолошки и историјски контекст
4. Најлепши и најраскошнији
5. Израда и натписи на касноримским шлемовима
6. Ко је могао носити овакве шлемове?
7. Остали примерци шлема типа Беркасово у свету
8. Миграције као цивилизацијски феномен
9. Филмски есеј *Трагови сеоба*
10. Монодрама *Крв и блато*
11. Музика *Divintus, Lira et Citara, Roman Souls*

ТАМО ГДЕ СЕОБА ЗАВРШАВА – ОД РИМСКЕ ПАНОНИЈЕ ДО ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ

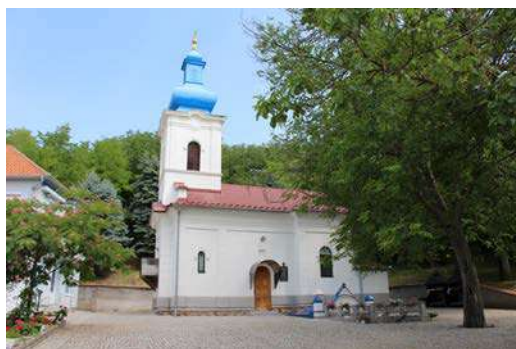
Музеј Војводине једини је музеј на свету који у својој Античкој збирци чува три чувена позлаћена римска шлема из 4. века нове ере.

Шлемови су откривени на простору римске провинције Доње Паноније, у непосредној близини главних римских саобраћајница – оне која је водила од града Цибале (Винковци) до Сирмијума (Сремске Митровице) и друге, која је ишла од Сирмијума до Басијане (Доњих Петроваца).

ОТКРИЋЕ ШЛЕМОВА

Два позлаћена шлема из Беркасова, села у близини Шида, у Војвођански музеј доспела су 1955. године, када их је из своје њиве ископала мештанка Ангелина Вркатић. Копајући, угледала их је у ораници, а не знајући о каквим предметима се ради, из страха тај део њиве није обрађивала неколико година. Према њеним речима, шлемове је пронашла на потесу Ашман, северозападно од Беркасова, на благој падини између два колска пута. Један пут лежи у ували и води према селу Бапска у данашњој Хрватској, а други ка манастиру и црквици Св. Петке, подигнутој у другој половини 19. века.

Било је то послератно време и Ангелина се плашила неексплодираних граната којих је тада било доста у сремским њивама. Када се охрабрила да ископа предмете, мотиком је оштетила један од шлемова. Покушала да прода шлемове, али је од једног новосадског јувелира добила информацију да није у питању масивно злато већ само танка позлата и да ће ти предмети више вредети уколико се нађу у музеју. Убрзо су за њено откриће сазнали и кустоси тадашњег Војвођанског музеја, Шандор Нађ и Мирјана Манојловић Маријански.

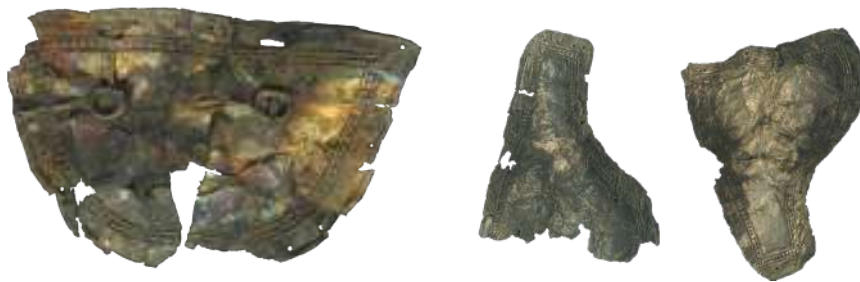
Трећи римски позлаћени шлем из 4. века откривен је на самој граници атара села Хртковци и Јарак, 17 км југоисточно од Сремске Митровице – некадашњег Сирмијума. Нађен је на левој обали канала Јарчине, који се улива у Саву и представља остатак древног система којим су одводњаване плодне оранице Срема и омогућаван транспорт робе до римских насеља у унутрашњости.

Приликом дубоког орања у лето 2006. мештанин села Хртковци Живко Рајаковић ископао је мали сиви керамички крчаг. Према његовим речима, у крчагу се налазила сребрна позлаћена оплата, умотана у свитак, велики број нитни и украсних округлих закивака, као и две сребрне копче. Пре него што се обратио Музеју Војводине, комаде сребрног позлаћеног лима је исправио и залепио на картонску подлогу, не знајући њихову функцију и намену.

Крајем 2006. године, археолози др Велика Даутова Рушевљан, музејски саветник и др Мирослав Вујовић, доцент на Филозофском факултету у Београду, прегледали су пронађене предмете и са одушевљењем установили да се ради о још једном шлему типа Беркасово. Делови оплате били су украшени слично као на беркасовским шлемовима, али је њихово стање било прилично лоше – сребрни лим је потамнео и испуцао, био је прекривен сулфидном патином, а калота деформисана услед исправљања и лепљења на картон. Овај налаз је откупљен, а кустоси су знали да пред њима стоји мукотрпан и дуготрајан посао враћања предмета у првобитан изглед.

За велики подухват конзервације и реконструкције ангажовани су стручњаци Народног музеја у Београду – Милан Чоловић, виши конзерватор-техничар, и Слободан Савић, рестауратор-саветник, који су са ентузијазмом прихватили овај озбиљни изазов. Пре било којег конзерваторског поступка било је неопходно одвојити залепљене делове оплате шлема са картонске подлоге на коју их је налазач залепио. Делови су затим потопљени у дестиловану воду и након извесног времена одвојени су од картона. Исти поступак примењен је и на делове калоте. Прешло се на уклањање сулфидне патине и испирање растворљивих соли, а потом на низ других конзерваторских поступака.

Будући да метал памти, првобитни облик враћен је деловима оплате шлема уз помоћ алатки од ахата. Ти делови су потом спајани, а затим је направљен модел на који су они лепљени и уклапани са реконструисаним деловима шлема. Реконструкција је трајала скоро годину дана. Ову сложену слагалицу било је могуће склопити јер је велики део оплате шлема (чак 85%) заправо био очуван. Као пример за реконструкцију послужио је мање раскошан шлем (бр. 2) из Беркасова.

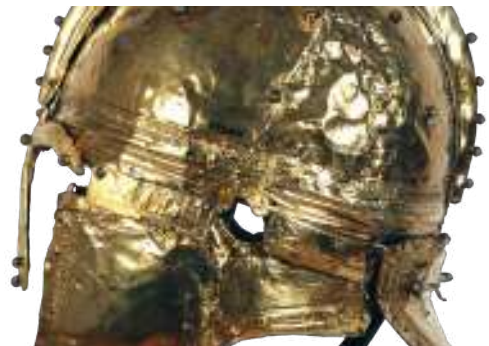

Међутим, још је теже било из данашњег тренутка реконструисати догађај из прошлости који је узроковао уништавање једног овако раскошног шлема. Шлем је израдио непознати мајстор 4. века тако што је ставио позлату на сребрни лим, украсио га и заковао на гвоздену подлогу, а потом поставио кожом. Претпостављамо да га је добио и носио неки важан римски официр, којег је судбина одвела у непознатом правцу. Шлем је, вероватно, завршио у рукама некога ко је, још у античко време, са њега скинуо златну оплату, одваљујући заковице и нитне, а настале комаде ставио у крчаг и као благо похранио у земљу.

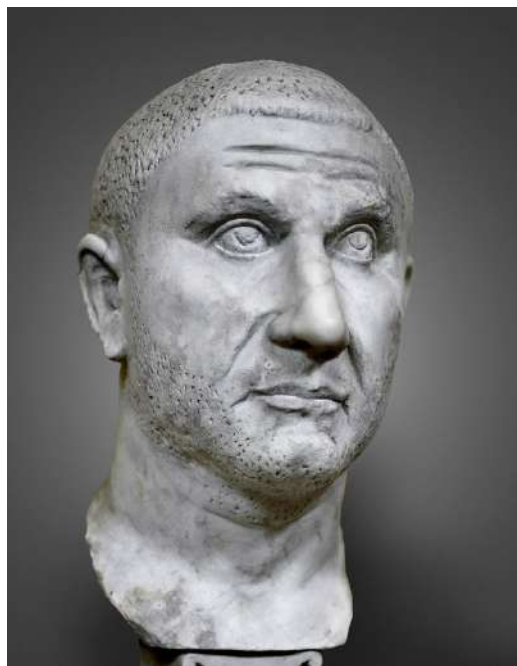
АРХЕОЛОШКИ И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

У време када су откривени беркасовски шлемови, у Војвођанском музеју, уз остале, радила су два кустоса-археолога Мирјана Манојловић Маријански и Шандор Нађ. Када су утврдили да се ради о сензационалним налазима, спровели су сондажно археолошко ископавање како би открили контекст у којем су шлемови нађени. Пронашли су закопане делове коњске опреме – два пара коњских жвала, сребрне украсе за војнички појас, једну цевчицу од сребрног лима и једну гајку за ремен. Ови предмети вероватно нису били у оригиналном положају јер их је власница њиве прекопала, али је било јасно да се радило о остави. Претпоставили су да је неко, вероватно у римско време, закопао ове артефакте заједно са шлемовима.

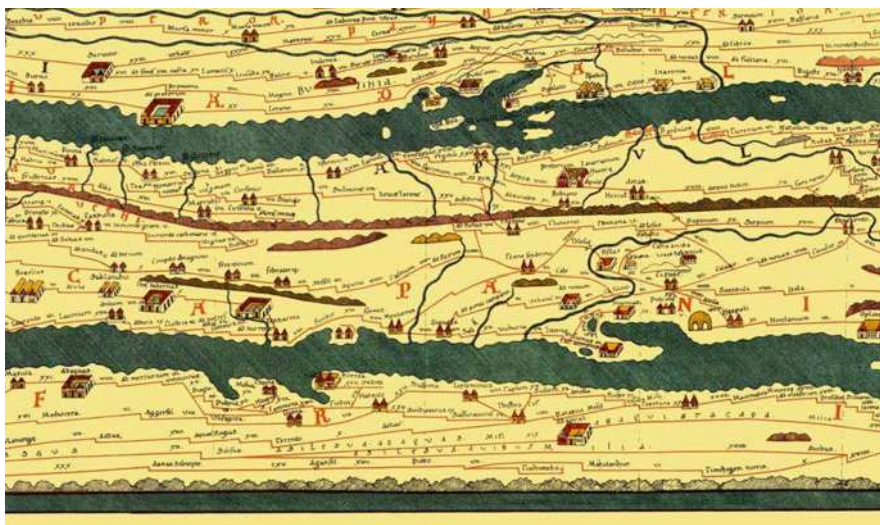
Мање раскошан шлем из Беркасова, у литератури познат под називом шлем бр. 2, на себи носи натпис VICIT [LIC]INIANA. Ово је археолозима помогло да га датују на почетак 4. века, у време када су се око римског престола борили будући цар Константин Велики и његов противник Лициније.

Од 308. године, када је Лициније постао август, два цара су владала заједно, да би убрзо започели љуту борбу за престо, која се завршила Лицинијевим поразом и погубљењем. Према једном тумачењу, шлемови су могли бити закопани приликом повлачења Лицинијевих трупа према Сирмијуму, односно после битке код Цибала (данашњих Винковаца), која се одиграла 8. октобра 314. или 316. године нове ере. Лицинијева војска од 35.000 људи и Константинова од 20.000 војника сукобиле су се између река Саве и Дунава. Битка је била крвава и трајала је цео дан, а окончала се када је Константин I повео коњицу и са десног крила снажно ударио у Лицинијеве трупе.

Према другом тумачењу, заснованом на постојању касније додатог натписа на грчком језику, шлем је могао бити у употреби током дужег времена и потом закопан у било којем тренутку немирног 4. века у тадашњој римској провинцији Другој Панонији (*Pannonia Secunda*), где су се и налазили наши локалитети Беркасово и Јарак.

Римљани су у ове крајеве стигли у време Августових освајања Илирика 35–33. године н. е., а гушење далматско-панонског устанка 10. године н. е. довело је до оснивања провинције Паноније. Тиме почиње романизација наших крајева – граде се путеви, подижу се насеља и градови, међу којима су највећи били Сирмијум и Басијане. Како би се одбранили од честих варварских упада, крајем 1. и почетком 2. века Римљани су изградили низ утврђења на десној обали Дунава (лимес). Живот у овим просторима, и у каснијим периодима, 3. и 4. веку био је резултат покретљивости становништва, која је била олакшана захваљујући римском градитељском умећу и инфраструктури коју су изградили диљем целог царства.

Суживот бројних народа условио је религијски синкретизам – мешање религијских поимања и концепата. Можемо само замислити обим верске и националне нетолеранције под окриљем једног тако великог царства. То је било немирно доба, пуно различитих покрета, ратовања, брзих промена власти и реорганизације римске државе. Због тога се кључним моментом у 4. веку може сматрати Милански едикт.

Њиме су Константин и Лициније гарантовали слободу вероисповести и зауставили дугогодишњи и страшни прогон хришћана. Оригинални текст Миланског едикта није очуван, па се као главни извор за његово проучавање користи Лактанцијево дело *О смрти прогонитеља (De mortibus persecutorum)*, чији је аутор био Константинов савременик и учитељ његовог најстаријег сина – Криспа. Лактанције се сматра једним од првих хришћанских

апологета, а поменуто дело показатељем победе хришћанства над његовим прогонитељима, са унапред постављеном тезом о крвавој Божјој освети над њима. Иако тенденциозан, пристрасан и видно наклоњен Константину и његовој политици, *De mortibus persecutorum* свакако представља веома важан историјски извор.

На основу тог текста, сазнајемо да су цареви Константин и Лициније своју одлуку да озаконе верску толеранцију, сматрали општим добром за човечанство, истичући уверење да ће тако сви богови бити благонаклони, како њима, тако и њиховим поданицима:

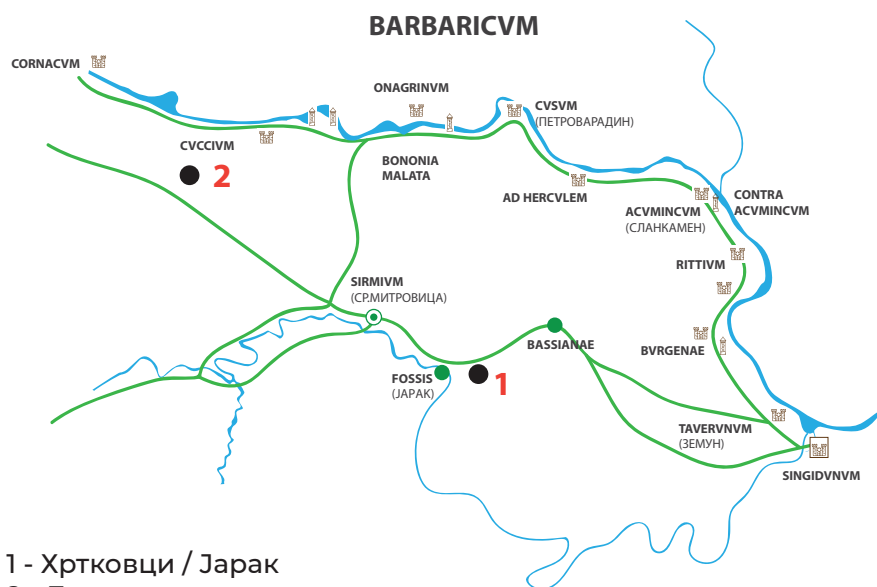
Кад смо се у добар час састали у Милану ја, Константин Август и ја, Лициније Август и размотрили све што се односи на добро и безбедност државе, између осталог што смо сматрали да ће бити од користи већини људи, мислили смо да на првом месту треба уредити ово, а то је поштовање божанства, тако да и хришћанима и свим другим дамо слободу да следе религију, свакако по свом избору, да би, које год да је божанство на небеском трону, било наклоњено и милосрдно нама и свима који су под нашом влашћу... Стога је потребно да твоја екселенција зна да смо одлучили да уклонимо сва ограничења, раније достављена твојој канцеларији – а која се односе на хришћане – јер су нам касније изгледала неумесна и страна нашем милосрђу; нека сада свако од њих ко жели да се држи хришћанске религије, то чини без икаквог узнемиравања и неприлика. (Лактанције, О смрти прогонитеља, Београд 2011: XLVIII, 2)

У јавности се често погрешно сматра да је Миланским едиктом хришћанска вера проглашена званичном религијом Римског царства. Међутим, Константин и Лициније су заправо овим документом хришћанство само озаконили и тиме утемељили хришћанску културну баштину Европе и света. Уколико Милански едикт посматрамо у духу данашњег времена, имајући у виду исте вечите патње човечанства, видећемо да својим прокламовањем слободе вероисповести, он доноси идеју толеранције, чије вредности данас треба поставити ван временских оквира. То је уједно нови однос према појединцу и његовој слободи.

Римско царство било је конгломерат народа. Сви они налазили су се под једном влашћу, плаћали порез римској држави и служили у њеној војсци. Римске легије су се састојале од малог броја Латина, а нарочито малог броја оних који су потицали из *вечног града*, који је био као некакав ужарени котао – са афричким, келтским, египатским, германским, јеврејским и другим популацијама. Рим је у то време био прави космополитски град.

Тако се може посматрати и римска провинција Панонија – као простор на којем су, као и данас, тада живели бројни народи. Приликом отпуста из војске, римски ветерани су, осим плате која им је следовала током година службе и своте предвиђене за трошкове сахрањивања, добијали су и новац или земљишни посед (*praemia militiae*) у Панонији и ту су градили куће у којима ће спокојно дочекати крај живота. Насељавање ветерана и оснивање војничких колонија убрзало је урбанизацију и романизацију балканских провинција.

Римска освајања, урбанизација и романизација доносе у простор данашње Војводине велике промене и велика мешања становништва. Однос Римљана и аутохтоног становништва које се временом, током трајања њихове власти, доселило у војвођанске просторе, прилично је сложен: од савезништва и трговачких веза, до ратних сукоба. Сложеност тог односа може се сагледати кроз археолошки покретни и непокретни материјал.

1 - Хртковци / Јарак
2 - Беркасово

НАЈЛЕПШИ И НАЈРАСКОШНИЈИ

Шлем број 1 из Беркасова је најлепши и најраскошнији примерак међу познатим примерцима касноримских шлемова. Изузетног сјаја, украшен уметцима од стакла, који имитирају драги камен смарагд и полудраго камење оникс и калцедон, већ пола века задивљује научну и ширу јавност. Овакво раскошно украшавање одражава варварски укус, што не изненађује, будући да је то било време варваризације римске војске. Знамо, такође да су Римљани официре за своју војску често бирали међу вођама и важним личностима покорених народа. Шлем се састоји од калоте направљене из четири дела, кресте, чеоног обруча, штитника за нос, образе и врат, а његова основа направљена је од кованог гвожђа, има дебљину три милиметра и превучена је танким слојем сребрног позлаћеног лима од два милиметра. Сребрни позлаћени лим украшен је техником искуцавања, а мотиви су геометријски, попут четворокраке звезде, обрнутог слова S, пластичног кружића са тачкицом у средини, полумесеца и сл. Кресту, калоту, штитнике за нос и врат красе сребрне куглице. У време употребе шлем је имао кожну подлогу како би боље и удобније стајао на глави, али се током хиљадугодишњег стајања у земљи кожа није очувала.

ИЗРАДА И НАТПИСИ НА КАСНОРИМСКИМ ШЛЕМОВИМА

У позно римско доба, занатлије (*barbaricarii*) посебно обучене за израду богато украшеног и скупогеног оружја упошљаване су у царским официнама, које су радиле под контролом високих државника. Њихова имена могу се наћи и на шлемовима типа Беркасово. Према неким историјским изворима, цареви су о томе нарочито бринули, јер су ови предмети очигледно били важни у обележавању њиховог достојанства, великодушности и дворског церемонијала.

Написи на оплати шлемова подразумевали су обележје радионице, име мајстора или ливца, што је потврђивало вредност и квалитет сребра, магијске речи и апотропејске формуле које су чувале власнике предмета и штитиле вернике од злих сила, и ознаке везане за власника или војну јединицу у којој је служио.

КО ЈЕ МОГАО НОСИТИ ОВАКВЕ ШЛЕМОВЕ?

Натпис на шлему 1 из Беркасована грчком је језику и гласи: *Дизоне, носи у здрављу – Дело Авита*. На основу тога знамо да је Дизон био власник овог шлема, а Авит мајстор који га је израдио. Претпостављамо да је власник био високи официр, грчког или трачког порекла (судећи по пореклу његовог имена), за кога је цар поручио израду раскошног шлема због његових нарочитих војничких заслуга.

Поред урезаног текста који се односи на Лицинија, на вратобрану шлема бр. 2 из Беркасова постоји и натпис на грчком, за који се такође претпоставља да је везан за име власника или мајстора. На сличан начин, шлем из Јарка има трагове латинског натписа који је урезан и пунктиран након nanoшења позлате. Тешко читљив и невешто изведен, могао је представљати неки радионички знак или текст посвете у тренутку доделе шлема, али се чини вероватнијим да је сам власник желео да означи своју имовину.

Власници шлемова из Јарка и Беркасова били су војници, вероватно високог ранга, и припадници коњичких трупа, са којима се доводе у везу раскошни шлемови 4. века. Као доказ томе може послужити налаз коњске опреме у Беркасову – коњских жвала, и натпис са једног од шлемова овог типа из Холандије, чији је власник служио у једној елитној коњичкој јединици Константиновог доба.

Сасвим је сигурно да су овакве шлемове могле поседовати само особе високог ранга, а судећи према једном Константиновом портрету са новца, вероватно и сами цареви. Сматра се да су их цареви специјално наручивали и поклањали као залог верности командантима својих јединица или пак као награду за изузетне заслуге.

ОСТАЛИ ПРИМЕРЦИ ШЛЕМА ТИПА БЕРКАСОВО У СВЕТУ

Раскошни шлемови 3. и 4. века добили су назив управо према беркасовским налазима – шлемови типа Беркасово и до сада их има петнаестак пронађених широм европског континента, при чему се убрајају и они који су очувани само у мањим деловима – у Србији је пронађено четири (Беркасово, Јарак, Београд), у Немачкој три (Аугзбург Пферзе, Кобленц), Мађарској два (Будимпешта, Хетењи), у Хрватској (Винковци), Холандији (Деурне), Румунији (Конђешти) и Италији (Сан Ђорђо ди Ногара) по један.

МИГРАЦИЈЕ КАО ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ ФЕНОМЕН

Обзиром на то да су миграције једна од основних одлика друштва у целини и да су видљиве кроз све периоде у прошлости, може се рећи да се музејски експонати могу посматрати као њихови неми сведоци.

На простору у којем живимо већина људи има неко искуство које се може повезати са различитим видовима миграције. У свим периодима прошлости, од давне и далеке до скорашње, овде су догађала масовна кретања становништва. Стога нам је близак сваки наратив који иде у правцу разноликости и мултикултуралности. Најновија генетска истраживања доказују да су мешања становништва, која и јесу на неки начин продукт миграција, била знатно већа него што се претпостављало. Гледано са таквог стајалишта, историја сваког народа на неки начин је постаје историја миграције и дискриминације. Ми смо данас сведоци те историје – пред нашим очима догађа се масовна миграција из Сирије због ратних околности, која је собом повукла и бројно становништво других земаља у потрази за бољим условима живота. Због тога и интерпретација кретања људи у прошлости постаје јаснија и лакше разумљива. Будући да смо савременици сличих догађања, таквим разумевањем можемо лакше премостити јаз између садашњости и прошлости и боље разумети ову конкретну појаву. Тако ће и посетилац музеја на овој изложби моћи да препозна и оствари везу са људима из прошлих времена, налазећи одређене сличности.

Тијана Станковић Пештерац

ФИЛМСКИ ЕСЕЈ *ТРАГОВИ СЕОБА*

Филм *Трагови сеоба* представља есеј о потрази за местом налаза два позлаћена шлема из Беркасова и једног из Хртковаца.

Трагајући за местима на којима су пронађени ови шлемови, путовање аутора филма претворило се у сведочење о траговима сеоба које су се дешавале вековима.

Причајући својим савременицима причу о местима археолошких открића позлаћених римских шлемова из 4. века, језик филмске уметности допире до дубљег и обухватнијег значења појма сеоба и људске судбине на овим просторима, од античког времена до наших дана.

Радослав Миленковић

Монодрама *Крв и блато*

Монодрама *Крв и блато* представља ауторску фикцију – исповест пост мортем о судбини поједница, римског официра Дizona, Трачанина, који је читавог свог живота сањао да се вине изнад судбине варварина осуђеног да буде грађанин другог реда и да, својом вештином и храброшћу, заслужи углед које доноси позлаћени официрски шлем.

Радња монодраме смештена је на почетак 4. века, у турбулентним временима у римској провинцији Панонији. Учитељица живота, Историја, учи нас да су до данашњих дана сва времена у Панонији увек била турбулентна.

На крају сваког живота, па и Дизоновог, остају само сећања на ретке тренутке љубави и горко сазнање да се сваки живот, а напосе живот војника, завршава у крви и блату.

Радослав Миленковић

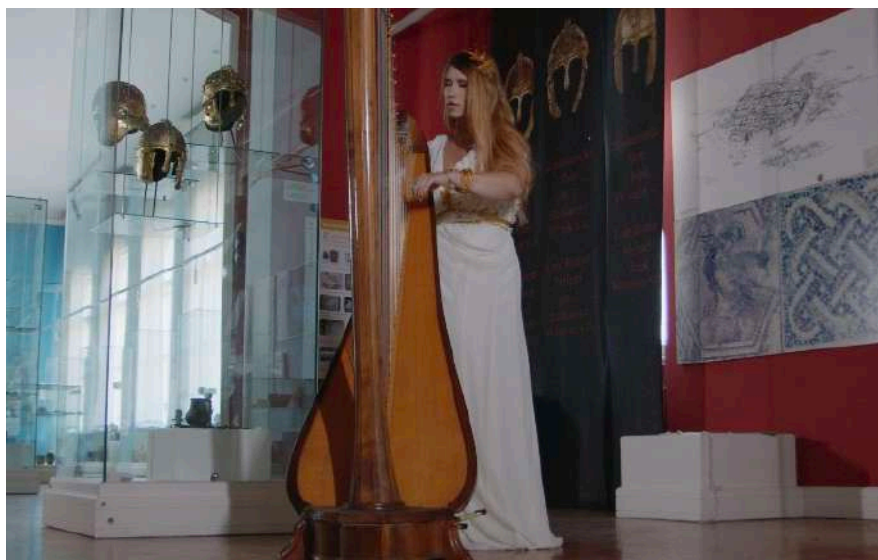

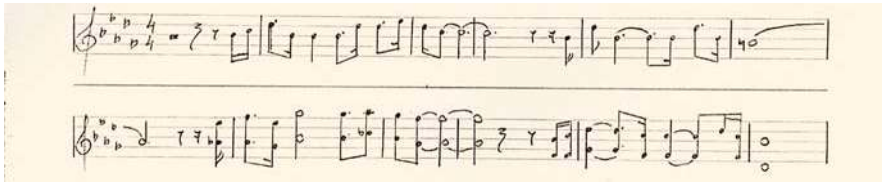
Музика: *Divintus, Lira et Citara, Roman Souls*

Узимајући у обзир одлучност римског народа да не преузме систем нотације старих Грка, музичари који се данас баве музиком из овог периода налазе се у незавидној ситуацији. Ма колико ми желели да се удубимо у истраживање звукова које римска култура и стваралаштво може да нам пружи, то нам отежава недостатак писаног материјала. Музичари, историчари, *музички археолози* ипак изнова покушавају да реконструишу оно што је врло вероватно био звук који је обележио римску културу, а на основу сазнања о томе које су инструменте користили, који су били њихови обими у звуку, којих су штимова. Поред латинске поезије и других доступних уметности, све то помаже при проналажењу аутентичних звукова.

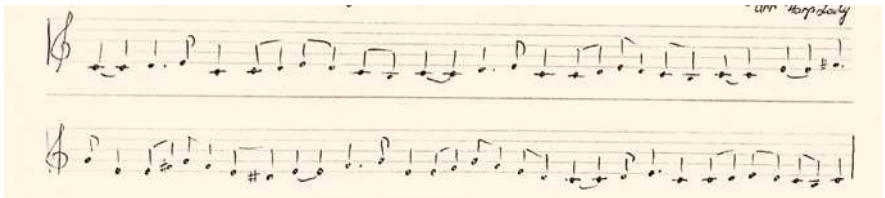
Divintus – С ВОЖЛОМ ВОЉОМ

Иако компонована између 2003. и 2004. (Џеф ван Дајк је компоновао музику, а његова жена Ангела писала текст) ова песма, одмах по објављивању, доживела је велики успех међу љубитељима римске културе до те мере да је данас и главна мелодија у најпознатијој видео игрици *Rome – Total War*. У транскрипцији за харфу и глас дошло је до благих измена у самом темпу дела, како би се појачао значај самог текста и мелодија добила на тежини. Ово дело је изузетно важно јер је, прихватањем од стране публике, допринело да се појача интересовање за римску културу у целини, чак и код оних конзумерата који су, пре овог дела, према њој били равнодушни.

LIRA ET CITARA – ЛИРА И ЦИТРА

Идеја за настајање ове транскрипције за харфу, проистекла је из истраживање рада музичке групе *Сунаулиа*. Они представљају тим музичара, археолога и кореографа који кроз своја историјска истраживања покушавају да репродукују звук старог Рима. Иако је само главна тема преузета из њиховог дела *Lira et Cithara*, због природе харфе као инструмента и истраживања римске културе, настала је комбинација већ постојеће базичне мелодије и личног аутентичног доживљаја који је презентован кроз звуке модерне харфе.

ROMAN SOULS – РИМСКЕ ДУШЕ

Пошто је композиција инспирисана нумером *Magna Mater (Synaulia)*, а надограђена личним истраживањем звукова, енергија, емоција, атмосфере и благо театралним приступом музици, ово дело било је једино могуће назвати баш *Римским душама*. Оно је можда најзначајније дело за мене као музичара и уметника, јер сам покушала да загреbem суштину теме и да направим више музичку слику него само музичко дело.

HELLATORIUS VICTORIALIS

ратоборни, победоносни

ERASTUS NECESSITAS

неопходност да се буде вољен

HONARARIUS DESPONDEO

заклињем се чашћу

PATRIOTA GLADIATOR

гладијатор одан домовини

AFFLICTIO OMMENTO

на сваком месту ме чека мучење

DIVINITUS SALUTARIS

с божјом вољом спасоносно

FURTIVUS LIBERTAS

украдена слобода

Тијана Станковић Пештерац

Трагови сеоба

нарација у филму

Беркасово

Да бисмо стигли у Беркасово морамо да пређемо државну границу неколико пута. Из Србије излазимо у Бачкој Паланци, улазимо у Хрватску на прелазу Илок, па излазимо из ње на прелазу Принциповац и поново улазимо у Србију на граничном прелазу Сот. То је једна од тековина бесмисла рата 90-тих година.

Ова прибрежја позната су по узгоју винове лозе и по *златним* римским шлемовима.

На аутобуским стајалиштима у селу налазе се избледели плакати са сликом шлема из Беркасова. За позадину је коришћена слика Саве Шумановића *Берачице*. То је оно чиме се мештани данас диче.

У потрази смо за локацијом, на којој су пронађени римски шлемови.

Из центра села скрећемо код Месне заједнице. Возимо макадамом, пратећи пут који се пење ка манастиру св. Петке.

Стижемо до манастира.

Ово је најзападнији манастир Фрушке горе.

Манастирска црква изграђена је у другој половини 19. века.

Испод темеља налази се извор, чија се вода сматра лековитом и чудотворном.

Спуштајући се благом падином од манастира св. Петке, пољским путем долазимо до удолине.

Прича каже да је Ангелина Вркатић 1955. године копала своју башту и мотиком ударила у нешто метално. Помислила је да је неексплодирана бомба заостала из рата и побегла са њиве.

Нажалост, данас је немогуће одредити тачно место где су шлемови пронађени јер је због клизања, конфигурација терена донекле

промењена.

Беркасово је погранично место. И у римско време, овај простор био је насељен припадницима различитих народа. И тада су кретања становништва била велика.

Већ неколико година мигранти из Сирије, Ирака, Ирана и других држава, у потрази за бољим животом, покушавају из њега да пређу у Европску унију.

Хртковци

У село Хртковце улазимо из правца Руме.

У центру, скрећемо код табле са натписом *Археолошки парк Гомолава*. Улицом стижемо до обале, коју река Сава вековима круни и одваљује.

На овом локалитету, а и у околним селима, под ораницом се крију древни трагови живота.

На овом месту живи се 7000 година у континуитету: од времена неолита, преко бакарног, бронзаног, гвозденог доба, доба Римљана и средњег века до данас.

У римско време ова територија припадала је Сирмијуму, који је 294. године проглашен за једну од четири престонице моћног Царства.

У пролеће 2005. године, на граници између атара два села – Хртковаца и Јарка, један мештанин Хртковаца у својој њиви пронашао је позлаћени шлем.

У античко време, неко је са шлема скинуо позлаћену сребрну плату, савио је, и заједно са другим деловима похранио у крчаг, који ће скоро 2000 година чекати да буде откопан из земље.

Старији мештани сећају се времена када им је село врвело од домаћих и страних археолога. 60-тих и 70-тих година 20. века могли су их видети како замишљено стоје над сондом.

Поред Гомолаве данас можемо видети остатке неолитског села, које су мештани покушали да реконструишу у нади да ће тако сачувати сећање на најстарију прошлост свога краја.

Током миленијума у Хртковце су се досељавале различите етничке групе. Место је у средњем веку било угарско, па потом српско. Крајем 17. и почетком 18. века, након ослобођења од Турака, Срем је био ретко насељен. Од 18. века спроводи се постепено насељавање већих група Срба, Хрвата, Немаца, Словака, Русина, Мађара и Климената. Клименти су дошли са простора Проклетија и од брдског начина живота навикли су се на равницу, асимилovali се и прешли на земљорадњу. На ове просторе током векова спорадично су се насељавали и Грци, Цинцари, Јевреји, Румуни, Италијани, Французи и Чеси.

У 19. веку пристижу и Немци, али се они исељавају пред крај Другог светског рата. Након рата на ове просторе плански се насељавају нови колонисти.

Почетком распада СФРЈ у Хртковце стижу избегли Срби из Хрватске. Хрвати из Хртковаца мењају своје куће и имања са српским избеглицама и тако се, по ко зна који пут, мења етничка структура овог места.

Године ће пролазити. Ко би могао набројати тигце, који се селе, или сунчане зраке, које Сунце сели, са Истока на Запад и са Севера на Југ? Ко би могао да предскаже, какви ће се народи селити и куда, кроз стотину година, као што се тај национ селио? Ко би могао набројати зрна, која ће идућег пролећа, ницати на свету, у Европи, Азији, Америци, Африци?

Несхватљиво је то људском уму.

Тамо, куд су Исаковичи и тај Солдатенфолк отишли, као и толики њихови сународници, који су на својим леђима, као пуж, своју кућу носили, нема више трага, свему томе, сем та два-три имена.

Било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити.

Има сеоба. Смрти нема!

Милош Црњански, Сеобе

превод Рендал А. Мејџор

Радослав Миленковић

Крв и блато

Исповест, постмортем

Редитељска адаптација прича **Дизонов пут** Зорана Суботичког и **Крв и блато** Радослава Миленковића

Стручни сарадник: мр Тијана Станковић Пештерац

1. HELLATORIUS VICTORIALIS (ратоборни, победоносни)

Мрак. Музика расветли простор игре.

*Долази Дизон, у исцеланој ратној опреми,
крвавог тела и лица, крвавих руку, све
је на њему запрљано панонским блатом.*

Кажу да сви путеви воде у Рим! До Рима, одавде, можеш само као политичар. Или као војник. Или никако. И никад.

Ја сам у Рим стигао као војник. Као војсковођа! Испунио сам свој дечачки сан. Да заслужим златни официрски шлем. Он је круна мог успона од варварина до високог официра Империје. Уствари, то и није био сан... био је то пркос, освета, бес!

Корачање.

Зовем се Дизон. Ја сам војник. Проливам крв и газим блато Паноније. То за своје Царство радимо ми легионари.

Ја сам HELLATORIUS VICTORIALIS. Ратоборни. Победоносни.

Мој отац је обрађивао винограде цара Марка Аурелија Проба. Живели смо тик уз непрегледне редове винове лозе, у близини Сирмијума, окружени људима који су овамо долазили са свих страна Царства. Много касније сам схватио да је то била политика, план да се племена

измешају и да се тако, у том трвењу обичаја и веровања, ојача дух и верност царству. Да му сви ми, пристигли овамо у сеобама, заједно служимо још већим жаром.

Новим досељеницима мој отац је радо помагао саветима – гледајући њих, видео је и своју судбину досељеника.

Нарочито је био стрпљив са ветеранима – бившим војницима који о земљи ништа нису знали. Администрација Царства додељивала је ислуженим војницима земљу и имања да се скуће и тако дочекају смрт. За бојишта неупотребљиви. Спокојни и у миру са самим собом. Ако је то војницима уопште могуће.

Гледао сам како ничу летњиковци, палате, куће од камена и опеке, како се граде путеви, многе се и расту имања...

Нисам ни слутио да ћу и ја, скоро читавог свог живота, делити судбину свих тих ветерана пристиглих у Панонију.

Једног дана отац је дошао кући, сав утучен, у сузама. *Убили су га! Убили!!! Убили су Проба! Убили су доброг Цара... Био сам тамо. Видео сам све... Његова војска га је убила, војска нерадника! Сачекали су га и убили!... Ништа нисам могао да урадим, ништа!...*

Корачање.

Када ми је било шеснаест година, на Сатурналије, цела породица – костимирани, ко у магарца, ко у јагње, ко у вука – кренули смо у Сирмијум... Код самих Капија града, пресрела нас је група пијаних младића. Ругали су се нама и нашим маскама. Мојој мајци су пијано добацивали недолучне речи. Грабили су је за рамена, груди, бедра... Отац је скинуо маску и штитећи мајку, своје тежачке прсте зарио у врат првог од њих... На тренутак младићи су, изненађени, застали, а онда је најгрознији међу њима извукао мач из корица и зарио га равно у срце мом оцу. Остали су праснули у смех... и отишли, уз ларму, пијући вино из ћупова... Као да ништа није било.

Као што мој отац није спречио убиство свог

Цара, тако ни ја нисам спречио убиство свог оца.

2. PATRIOTA GLADIATOR **(гладијатор одан домовини)**

Одлучио сам – бићу војник! Легионар. Научићу да се борим! Научићу вештине ратовања. Бићу патриота, одан домовини.

*Дизон испише крвљу и блатом: PATRIOTA
GLADIATOR*

Борбене вештине стицао сам у војном логору на Дунаву који је изгледао као и сви логори Римског царства.

Због моје грађе, доделили су ме коњици: задужио сам дуги мач, округли штит, копље и коња о којем сам морао да се старам боље него о самом себи!

Целодневна вежбања, борба прса у прса, дизање терета, гађање луком и стрелом... све је то утицало да се моје тело развије, ојача, да се претворим у оруђе и оружје Имперije!

Корачање.

Дисциплина у логору је била застрашујућа! И данас ми у ушима одзвања фијук бича. То је била једина музика која се по цео дан могла чути са разних страна логора. Бич се заривао и у моја гола леђа остављајућу крваве бразде које не зарастају никад... до краја живота. Иза тих рана остају само ожиљци.

Пред одлазак у прве борбе, на смотри, када ме је мајка угледала тако упарађеног, на коњу, са сјајним мачем са једне стране и бодожом са друге стране појаса и штитом у десној руци који се пресијавао на сунцу – заплакала је, од среће и стрепње и страха и поноса!

HONARARIUS DESPONDEO. Заклињем се чашћу.

3. HONARARIUS DESPONDEO **(заклињем се чашћу)**

Тако је мој живот војника. Постао сам коњаник.
Легионар. Ратник.

Првих година ратовали смо дуж граница. Прошао
сам све битке од Виминацијума, Сингидунума...
целе Паноније, уз Дунав и низ Дунав, живео у
логорима, од једне станице до друге станице...

Бранили смо Царство од упада варвара. Надирали
су са свих страна.

Борили смо се бесомучно против Сармата, Гота,
Карпа...

Границу нисмо само бранили. Ми смо је и
померали сваким новим освајањем, покорвањем
локалних племена, гушећи побуне и отпоре.

Рим се није мешао у језик, обичаје и веру
својих нових становника. Не дирај у Поредак
и... ти и твоји ближњи живећете мирно, у слози
са својим суграђанима... То је Рим! То је
Империја!

Јер бити унутар граница Империје значило је
бити унутар Цивилизације!

А ми војници, ми смо били први симбол моћи тог
Царства. За нама су долазили административци
који су успостављали управу, утврђивали ред
и поштовање закона. Са њима су пристизали
градитељи и занатлије свих врста... и за само
неколико година та насеља изгледала су
потпуно другачије!

Борили смо се, убијали, заробљавали... и
покореним народима доносили мир. С божјом
вољом. Спасоносно. DIVINITUS SALUTARIS.

4. DIVINITUS SALUTARIS **(с божјом вољом спасоносно)**

Био сам војник. Само војник и ништа више.
Трачанин одан римском Цару и Империји! А
онда се једног дана, пред битку код Цибала,
све променило... Сан који сам сањао целог свог
живота - постао је јава. У свим данима битака

и у данима мира тајни узор ми је био претходни цар Галерије. Рођен од мајке Дачанке и оца Трачанина. Син пастира. Због своје храбрости и својих заслуга син сељака постао је цар.

Сан о таквој вољи богова учинио је да у мојој оданости буде нечег и мрачног и величанственог, страшног и чудесног, ужасног и лепог! Моја жеља да надвисим судбину Трачанина осуђеног да на неком далеком бојишту, остави своје кости у беспућу варварских забити, учинила ме је слепо оданим.

Корачање.

Убијао сам без гриже савести. Убијао сам лако, јер сам убијао непријатеље Царства.

Никада нисам поставио питање оправданости било које наредбе, било којег ратног подухвата. Заветовао сам се цару Лицинију и био његов одани војник! Из једне битке у другу, из једног рата у други, од једне задобијене ране, до друге... и као да су све те ране одједном зацелиле.

Указом самог Цара, Лицинија, главног заповедника свих борбених легија у овом делу царства награђен сам за све оне смрти, за сва клања и крвопролића која сам у биткама починио током година. Од сада ће знак моје храбрости и мојих заслуга бити позлаћени официрски шлем. Са тим знаком водићу своје војнике у све наредне битке.

На шлему је писало: *ДИЗОНЕ НОСИ У ЗДРАВЉУ – ДЕЛО АВИТА!*

5. FURTIVUS LIBERTAS **(украдена слобода)**

После једне од битака, ми коњаници дошли смо да се окрепимо, да залечимо ране, одморимо тела и прикупимо нову снагу за велику битку о којој су сви причали, надајући се потајно да до ње неће доћи.

На кратко, заборавили смо на ратовање, на

проливање крви, на јечање и стењање, на ноћна логоровања по мочварама, у хладноћи и блату...на пригушене јауке, на тупе ударце по лобањама, пуцање костију...

А онда је све гласније и све чешће почело да се говори о рату унутар самог царства, између Лицинијеве и Константинове војске! Када је већ и јавно дошао глас о извесности тог боја код Цибала, увели су нам карантин пред битку.

6. ERASTUS NECESSITAS

(неопходност да се буде вољен)

Неколико дана пре карантина, ноћ пре затварања свих капија и помоћних излаза из логора, војници одлазе у Сирмијум. Опијају се и проводе у јавним кућама. Препуштају се неумерено свим уживањима. Дивље... Грубо... Разарајуће... Као да се опраштају од овоземаљског живота, желећи, ваљда, да не погину са неиспуњеним жељама, похрањеним у надубљим деловима утробе, којима ни име не знају, али их слуте и у оваквим данима жељно им се предају.

И ја сам отишао. ERASTUS NECESSITAS. Неопходност да се буде вољен.

Корачање.

Чуо сам за нову девојку, Касију, тамнопуту и нему робињу доведену, како кажу, из Нумидије, која се брзо прочула по томе што је нема и што јој кожа, као и име, мирише на цимет.

Примила ме је оборених очију. Покретима, лаганим као да је снена, скинула је са мене опасач и опрему. Мој мач и штит, док их је одлагала, у њеним су рукама изгледали претешки за крхке шаке исликане зрацима сунца... Повела ме је у купку из које се подизало прамење паре, као јутарње магле у винограду из мога детињства. Потопила ме је у каду и ја сам зажурио препуштајући се врелини и мирисима... Заиста је мирисала на цимет. Отворио сам

очи. Кроз наквашене трепавице видео сам како ме посипа капљицама које се сливају са целог њеног тела. Затим је своје дуге прсте зарањала у посуду на којој је избледелим словима било исписано: *NERIUM* и из ње вадила прстохвате латица олеандра и посипала их по целом мом телу, пуном ожиљака. Стрпљиво и полако, сваки ми је ожиљак пољубила не уснама него дахом, као латицом.

Плутајући у тим пољупцима и латицама нисам ни осетио када ме је узео сан, густ као ноћ на уштап – коњи под нама су поигравали чекајући мој знак за јуриш. Подигао сам високо своју руку и дао знак за галоп. Тек што смо кренули из ниског растиња прхнула је нека птица. Коњ подамном се уплашио, укопао задња копита, пропео се и њиштећи бацио ме далеко. А онда се у мраку појавила глинена кокошка. Бојиште је одједном било пусто, прекривено лешевима и тишином. Кокошка је пијукала у тој тишини и полако узмицала преда мном. Пузао сам кроз крв и блато између распорених тела и набрекних трбуха коња који су издисали. Следио сам је кроз таму која се приближавала. Онда је застала. Видео сам да ме је довела до једне јаме на чијем је дну био мој златни шлем. И на њему натпис: *AFFLICTIO OMMENTO*.

Пробудио сам се из сна, скочио и враћајући се тешком муком у јаву видео сам како се са мога тела у охлађену купку љуште, једна по једна, латице олеандра са мојих ожиљака.

AFFLICTIO OMMENTO. На сваком месту ме чека мучење.

7. *AFFLICTIO OMMENTO*

(на сваком месту ме чека мучење)

Дане у карантину, предвиђене за оштрење оружја, за закивање нових потковица, шишање грива, и подсецање репова... провео сам испуњен до тада непознатим немиром. Последњих провера спремности мојих војника ја се не сећам.

Тог јутра када смо пошли у битку приметио сам да је свитање исто као у мом сну и водећи своје војнике у смрт или у живот, иза сваког грма и бусена очекивао сам птицу која ће

преплашити мога коња, исто онако како сам то сањао неколико дана раније.

Код Цибала укрстили смо оружје, ударили једни на друге, припадници исте војске, али подељене на оне који се боре за Лицинија и на оне који се боре за Константина. Константин је победио. Ми смо изгубили. А било нас је 15.000 више него њих.

Остао сам тамо у тој кланици. Не сећам се да ли је мога коња у галопу уплашила нека птица или је неко зарио свој мач међу моја ребра и оштро га вадећи из мене дубоко засекао моје срце... или ми је једним јединим, муњевитим потезом ножа пресекао жилу на врату... или штитом збацио шлем и поцепао лобању... или је копљем пробио оклоп, оборио ме и оставио да се у блату угушим у сопственој крви.

Сећање на мој сан о слави, на цео живот протраћен у клању и убијању за Царство, на таштину која је распаљивала моју жудњу за шлемом... Све нестаје.

Иза нас остаје само шака латица накупљених са ожиљака, осушених и претворених у прах. Остаје само крв и блато да сачека оне који ће доћи после нас...

Затамњење.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

069:7.07(497.113 Novi Sad)(083.824)

СТАНКОВИЋ-Пештерац, Тијана, 1978-

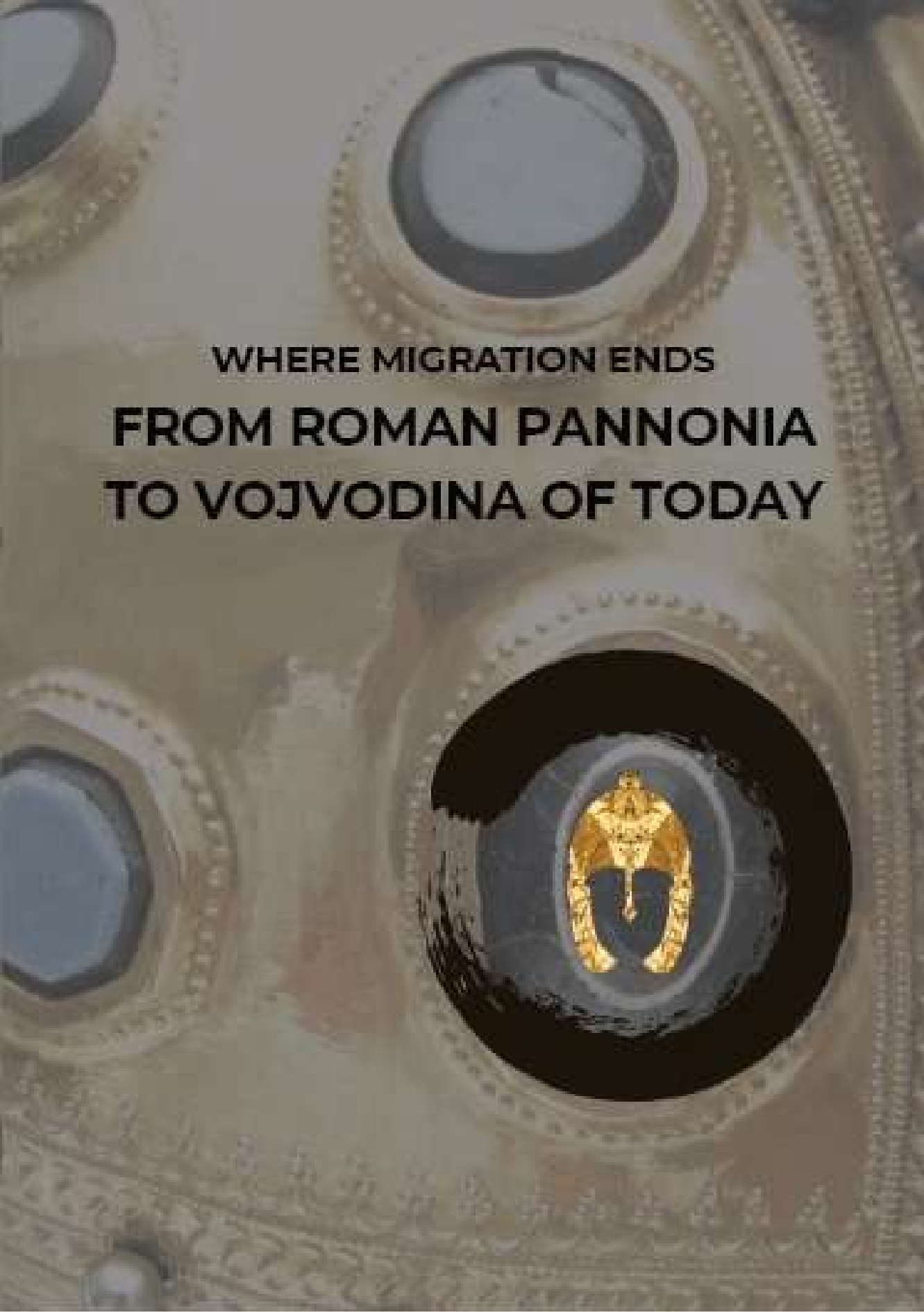
Тамо где сеоба завршава - од римске Паноније до данашње Војводине = Where migration ends - from Roman Pannonia to Vojvodina of today / [аутор изложбе Тијана Станковић Пештерац ; аутори текстова Тијана Станковић Пештерац, Радослав Миленковић, Софија Сибиновић ; фотографије Милица Ђукић ... [и др.] ; превод на енглески Тијана Станковић Пештерац, Рендал А. Мејџор]. - Нови Сад : Музеј Војводине, 2021 (Београд : Донат граф). - 89 стр. : илустр. ; 17 x 24 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 1.000.

ISBN 978-86-81086-76-6

а) Музеј Војводине (Нови Сад) -- Збирке --
Изложбени каталози б) Музеј Војводине (Нови Сад)
-- Пројекат "Тамо где сеоба завршава - од римске
Паноније до данашње Војводине" -- Изложбени
каталози

COBISS.SR-ID 51624969

**WHERE MIGRATION ENDS
FROM ROMAN PANNONIA
TO VOJVODINA OF TODAY**

Published by: Museum of Vojvodina
Editor: Tijana Stanković Pešterac
Exhibition author: Tijana Stanković Pešterac
Authors of the texts: Tijana Stanković Pešterac, Radoslav Milenković,
Sofija Sibinović
Exhibition design: Tara Ćorović
Graphic design: Natalija Milenković
Translation: Tijana Stanković Pešterac, Randall A. Major
Photographs: Milica Đukić, Nebojša Borić, Strahinja Alić, Igor Šunter,
Natalija Milenković
Film essay *Traces of Migration*: B light Video Beograd
Monologue *Blood and Mud*: Production THALIArt; Director and
stage design Radoslav Milenković; Adaptation of the stories *Dizon's
Path* by Zoran Subotički and *Blood and Mud* by Radoslav Milen-
ković; Director's associate Tijana Stanković Pešterac; In the role of
Dizon Jugoslav Krajnov, Costume Erika Janović; Translation Tijana
Stanković Pešterac
Music: Sofija Sibinović (Harp Lady)
Printed by: Donat Graf d.o.o Beograd
Circulation: 1.000
ISBN 978-86-81086-76-6
Project *Where migration ends – from Roman Pannonia to Vojvo-
dina of today* was financed by: Ministry of Culture and Information
of the Republic of Serbia, Provincial Secretariat for Culture, Pub-
lic Information and Relations with Religious Communities, City of
Novi Sad, Foundation *Novi Sad - European Capital of Culture*

Republic of Serbia
Ministry of Culture and Information

Republic of Serbia
Autonomal Province of Vojvodina
Secretariat for Culture, Public Infor-
mation and Relations with Religious
Communities

City of Novi Sad

NOVI SAD
EUROPEAN
CAPITAL OF
CULTURE

CEOBEE
Programme arch *Migrations*

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

**WHERE MIGRATION ENDS
FROM ROMAN PANNONIA
TO VOJVODINA OF TODAY**

CONTENTS

- 1 Where migration ends – from Roman Pannonia to Vojvodina of today
- 2 Discovery of the helmets
- 3 Archaeological and historical context
- 4 The most beautiful and most lavish one
- 5 Who could have worn such helmets?
- 6 Other Berkasovo helmet examples in the world
- 7 Migrations as a civilizational phenomenon
- 8 Film essay *Traces of Migration*
- 9 Monologue *Blood and Mud*
- 10 Music *Divintus, Lira et Citara, Roman Souls*

WHERE MIGRATION ENDS – FROM ROMAN PANNONIA TO VOJVODINA OF TODAY

Museum of Vojvodina is the only museum in the world, which keeps in its collection three gilt Roman helmets from the 4th century AD.

The helmets were discovered within the area of the Roman Province of Lower Pannonia, in the immediate vicinity of the main Roman roads – the one that lead from the town of Cibalae (Vinkovci) towards Sirmium (Sremska Mitrovica) and other, which led from Sirmium to Bassianae (Donji Petrovci).

DISCOVERY OF THE HELMETS

Two gilt helmets from Berkasovo arrived at the Vojvodinian Museum in 1955, when they were taken out of the earth by a resident of this village near Šid. When she saw them for the first time appearing from the plowed land, not knowing what they are about, Angelina Vrkatić in fear, hadn't ploughed that part of the field for a few years. According to her, the helmets were found at the area of Ašman, approximately a kilometer away from the village of Berkasovo towards northwest, on a mild slope between two small roads. One of them leads to the village of Bapska in the present-day Croatia, while the other leads to the

monastery and a church of St. Petka, which was built in the second half of the 19th century.

It was a post-war period and Angelina had been in fear of the unexploded grenades that remained in the fields of Srem in a large number. When she encouraged herself to dig the objects, she deliberately swung a hoe and damaged one of the helmets. Trying to sell them to a jeweller from Novi Sad, he revealed that the coating only was gilt, so the helmets were more valuable if they were exhibited in the museum. Soon after, the curators from the Vojvodi-

nian Museum, Šandor Nađ and Mirjana Manojlović Marijanski, heard about this discovery.

The third Roman helmet from the 4th century was discovered at the very border between the villages Hrtkovci and Jarak, 17 km southeast from Sremska Mitrovica – the ancient Sirmium. It was found on the left bank of the Jarčina canal, which flows in Sava and represents the remains of the ancient drainage system for the fertile fields of Srem, that enabled the transport of the goods between the Sava river and the inner Roman settlements.

During deep plowing, in summer 2006, a villager from Hrtkovci Živko Rajaković dug out a small grey ceramic jug. According to his words, there was a gilt silver coating in the jug, wrapped in a scroll, a large number of rivets, as well as two silver buckles. Before he turned to the Museum of Vojvodina, he straightened the pieces of the silver gilt coating and glued them onto a cardboard, not knowing their function.

In the late 2006, archaeologists Velika Dautova Ruševljan, PhD and Miroslav Vujović, PhD, professor at the University of Belgrade examined found object and with the excitement established that it was a sensational helmet of the Berkasovo type. Pieces of the coating were adorned in the same manner as on the Berkasovo helmets, but their state was rather bad – a silver coating was dark and with cracks, covered with patina, while the calotte was deformed due to the straightening and gluing to a cardboard. This find was bought by the Museum and curators had known that a hard and long work of the putting back an object in the previous state waited.

Experts from the National Museum in Belgrade conservator Milan Čolović and Slobodan Savić, a restorer, were hired for the great endeavor of conservation and reconstruction and they and they enthusiastically accepted this job, facing a serious challenge. Prior to any conservation procedure, it was necessary to unglue the pieces of the gilt coating from the cardboard. Pieces were later sunk in the distilled water, and after certain time they had been separated. Removal of the sulphide patina and rinsing of soluble salts followed together with a number of different conservation procedures.

Due to the fact that metal *remembers* the original shape was gained using the special agate tools. These pieces were then joined, and then the model had been made, which had helped the joining of all pieces. The reconstruction lasted almost a whole year, and due to the fact that 85% of the helmet coating was in fact preserved, it was possible to solve this complicated jigsaw. The helmet No. 2 from Berkasovo served as a template.

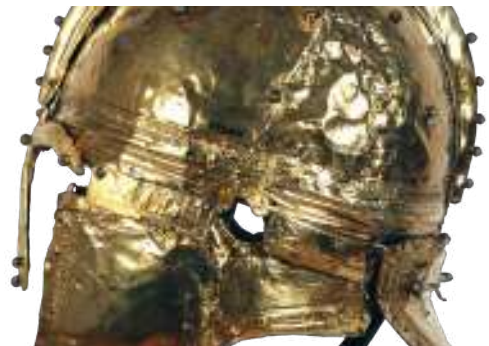

However, it is even more difficult from today to reconstruct the event from the past, which could have caused a destruction of such a magnificent helmet. The helmet was made by an unknown craftsman of the 4th century by placing a gold on a silver sheet, decorating it and nailing it to an iron base, and then placing it on a leather. It was probably received and carried by an important Roman officer, who was taken in an unknown direction by fate. The helmet ended up in the hands of someone who, probably in ancient times, removed the gilt coating, rivets, buckles and put these pieces in a jug, storing them in the ground as treasure.

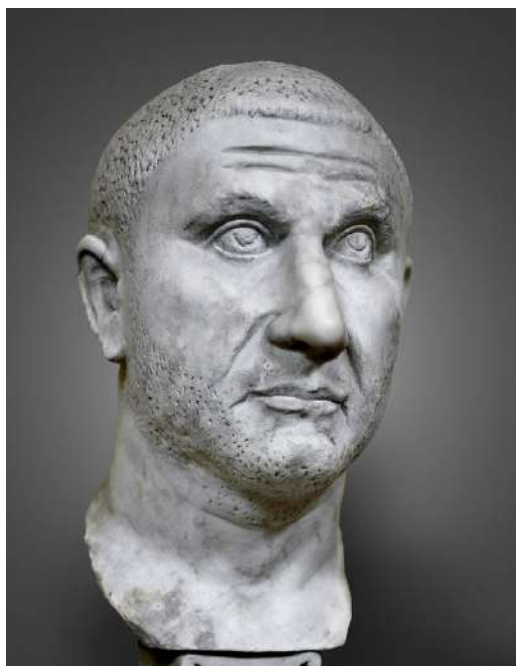
ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL CONTEXT

At the time when the Berkasovo helmets were discovered, in the Vojvodinian Museum, amongst other, worked two curators, archaeologists – Mirjana Manojlović Marijanski and Šandor Nađ. When they determined that these were sensational findings, they conducted archaeological excavations to discover the context in which the helmets were found. They found pieces of the horse equipment – two pair of snuffles, silver appliques for a military belt, one tube made of silver sheet and a buckle buried in the ground. The objects were probably not in the original position because the owner of the field dug them up, but it was clear that it was a hoard. They assumed that someone, probably in Roman times, buried these artifacts along with helmets.

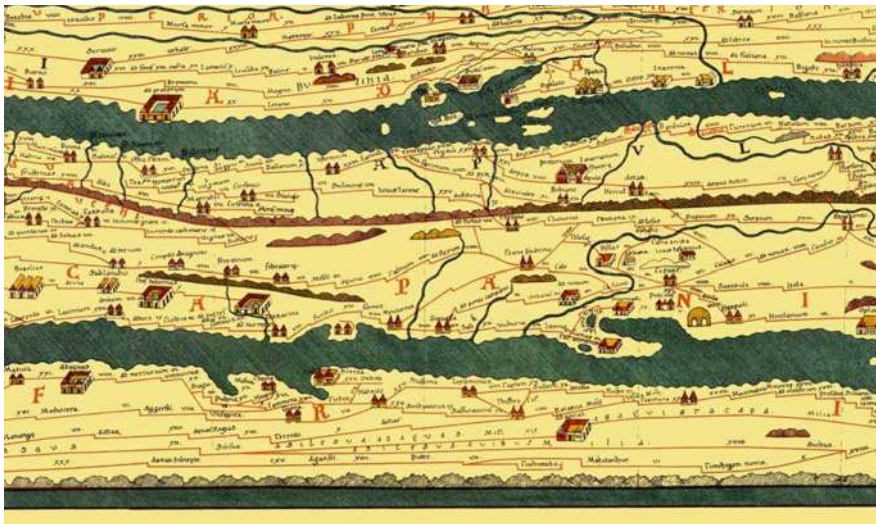
The less lavish helmet from Berkasovo, in archaeological literature known as the helmet No. 2, bears an inscription VICIT [LIC]INIANA, which helped archaeologists to date it to the beginning of the 4th century, when Constantine fought with his opponent Licinius for the Roman throne.

From 308, when Licinius became Augustus, two emperors ruled together, but soon they had started a fierce battle for the throne, which ended in Licinius' defeat and execution. According to one interpretation, the helmets could have been buried during the retreat of the Licinius' army towards Sirmium, i. e. after the battle of Cibalae (present-day Vinkovci), which took place on the 8th of October 314 or 316. Licinius' army of 35,000 and Constantine's of 20,000 men clashed between the rivers of Sava and Danube. The battle was bloody and lasted all day, and it was terminated when Constantine I lead the cavalry and struck Licinius' troups strongly from the right wing.

According to another interpretation, based on the existence of the previously added inscription in Greek, the helmet could have been in use for a long time in the turbulent 4th century in the Roman Province of Pannonia Secunda, in which our sites Berkasovo and Jarak are located.

The Romans arrived in this territory during the time of the Augustus' conquests of the Illyricum in 33-35 AD, and a suppression of the Dalmatian-Pannonian uprising in 10 AD, which led to the founding of the province of Pannonia. This started the romanization of our territories – the roads are built, settlements and cities and among them largest – Sirmium and Bassianae. In order to defend from the frequent barbarian incursions, at the end of the 1st and at the beginning of the 2nd centuries, the Romans built a series of fortifications on the right Danubian bank (limes). The life in this area, even in later periods, in the 3rd and 4th centuries, was a result of the mobility of the people, which was facilitated thanks to Roman architectural skills and the infrastructure they built throughout the Empire.

The coexistence of many peoples was conditioned by religious syncretism - a mixture of religious notions and concepts. We can only imagine the extent of religious and national intolerance under the auspices of such a great Empire. It was a turbulent time, full of different movements, wars, rapid changes of the government and reorganization of the Roman state. Due to all, the Edict of Milan can be considered as the crucial moment of the 4th century.

With the Edict, Constantine and Licinius guaranteed the freedom of religion and stopped the long and horrifying persecution of Christians. The original text of the Edict hasn't been preserved, so the main source for its study is the work of Lactantius' *De mortibus persecutorum* (*On the Death of Persecutors*), whose author was Consti-

tine's contemporary and teacher of his eldest son – Crispus. Lactantius is considered to be one of the first Christian apologetics, and the above mentioned work is the result of the victory of Christianity over its persecutors, with a pre-set thesis about the God's bloody revenge over them. Although pretentious, biased and obviously inclined to Constantine and his policies, *De mortibus persecutorum* certainly represents a historical source of high importance.

Based on this text, we learn that the emperors Constantine and Licinius considered their decision to legalize religious tolerance a common good for humanity, emphasizing the belief that all gods, in such manner, would be kind to them and to their subjects as well:

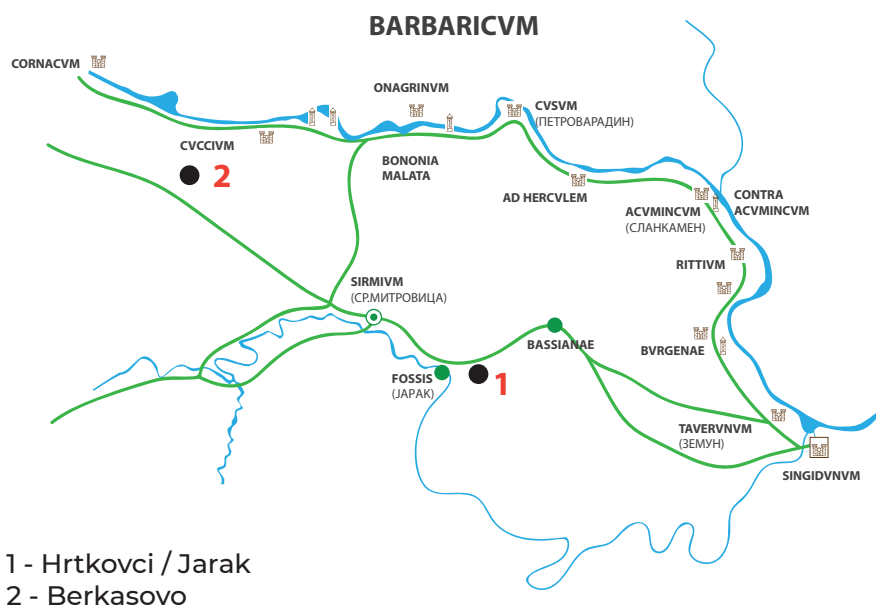
*When we, Constantine and Licinius, emperors, had an interview at Milan, and conferred together with respect to the good and security of the commonweal, it seemed to us that, amongst those things that are profitable to mankind in general, the reverence paid to the Divinity merited our first and chief attention, and that it was proper that the Christians and all others should have liberty to follow that mode of religion which to each of them appeared best; so that that God, who is seated in heaven, might be benign and propitious to us, and to every one under our government...And therefore we judged it a salutary measure, and one highly consonant to right reason, that no man should be denied leave of attaching himself to the rites of the Christians, or to whatever other religion his mind directed him, that thus the supreme Divinity, to whose worship we freely devote ourselves, might continue to vouchsafe His favour and beneficence to us. (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, 2)*

The public often believes that the Edict of Milan declared Christian faith as the official religion of the Roman Empire. However, Constantine and Licinius actually only legitimized Christianity and thus established cultural heritage of Europe and the world. If we look the Edict of Milan from today's point of view, having in mind the same eternal sufferings of humanity, we shall see that by proclaiming the religious freedom, it brings the idea of tolerance, whose values today should be set outside the time frames. It is also a new relationship to the individual and his freedom.

The Roman Empire was a conglomeration of peoples. All of them were under one government, paid taxes to the Roman state and served in its army. Roman legions consisted of a small number of Latins, and especially a small number of those who came from the *eternal city*, which was like a kind of glowing cauldron - with African, Celtic, Egyptian, Germanic, Jewish and other populations. Rome was a real cosmopolitan city at that time.

This is how the Roman province of Pannonia can be viewed - as an area where, as today, many peoples lived. When discharged from the army, Roman veterans, in addition to the salary that followed them during the years of service and the amount provided for burial expenses, received money or land (*praemiae militiae*) in Pannonia and built houses there where they would peacefully live to see the end of their lives. The settlement of veterans and the establishment of military colonies accelerated the urbanization and Romanization of the Balkan provinces.

The Roman conquests, urbanization and romanization brought great changes and great mixing of the population to the territories of today's Vojvodina. The relationship between the Romans and the autochthonous population, or the ones who eventually moved to Vojvodina during their rule, is quite complex: from alliances and trade ties, to war conflicts. The complexity of this relationship can be seen through archaeological movable and immovable material.

THE MOST BEAUTIFUL AND MOST LAVISH ONE

The helmet No. 1 from Berkasovo is considered to be the most beautiful and the most lavish of the known late Roman helmets. The extraordinary shine, decorated with glass inlays, which imitate the precious emerald stone and the semi-precious stones onyx and chalcedony, has amazed the scientific and general public for half a century. This lavish decoration reflects a barbaric taste, which is not surprising, since it was the time of the barbarization of the Roman army. We also know that the Romans often chose officers for their army from among the leaders and important figures of the conquered peoples. The helmet consists of a calotte made of four parts, a crest, a forehead hoop, a nose guard, cheek guards and neck guard, and its base is made of wrought iron, has a thickness of three millimeters and is coated with a thin layer of silver gilt sheet metal of two millimeters. The silver gilt sheet is decorated with the embossing technique, and the motifs are geometric, like a four-pointed star, an inverted letter S, a plastic circle with a dot in the middle, a crescent moon, etc. The crest, calotte, nose and neck protectors are decorated with silver beads. At the time of use, the helmet had a leather base in order to stand better and more comfortably on the head, but during the two thousand-years in the ground, the skin was not preserved.

HANDIWORK AND INSCRIPTIONS ON LATE ROMAN HELMETS

In the late Roman era, craftsmen (*barbaricarii*) specially trained to make richly decorated and expensive weapons were employed in the imperial offices, which worked under the control of high statesmen. Their names can also be found on Berkasovo-type helmets. According to some historical sources, the emperors took special care of this, because these objects were obviously important in acknowledging their dignity, generosity and court ceremonies.

The inscriptions on the helmet coating included the insignia of the workshop, the name of the craftsman or castor, who confirmed the value and quality of silver, magic words and apotropaic formulas that protected the owners of the objects and protected the believers from evil forces, insignia related to the owner or the military unit in which he served.

WHO COULD HAVE WORN SUCH HELMETS?

The inscription on helmet 1 from Berkasovo is in Greek and we can read: *Dizon, wear it in health – Work of Avitus*. Based on this we know that Dizon was the owner of this helmet and Avitus was the master who made it. We can also assume that the owner was a high-ranking officer of Greek or Thracian origin (judging by the origin of his name), for whom the emperor ordered this magnificent helmet to be made due to his special military merits.

Besides the incised text related to Licinius, on the neck-guard of the helmet no. 2 from Berkasovo, there is an inscription in Greek as well, for which it is also presumed that represents the name of the owner or the master. In a similar way, the helmet from Jarak has traces of the Latin inscription, incised and punctured after the gilding process. It is hardly readable and unskillfully done, so it could have represented a workshop sign or a dedication text from the moment when the helmet was given, but it seems more likely that the owner wanted to mark his property.

The owners of the Jarak and Berkasovo helmets were soldiers, probably of high rank, and members of the cavalry troops, with which the lavish 4th century helmets can be related. An evidence of this could be the finds of horse equipment in Berkasovo - horse bits, and an inscription from one of the helmets of this type from the Netherlands, whose owner served in one of Constantine's elite cavalry units.

It is quite certain that such helmets could only be owned by high-ranking persons, and judging by one of Constantine's coin portraits, possibly by the emperors themselves as well. They are thought to have been specially commissioned by emperors and given as a pledge of allegiance to the commanders of their units or as a reward for exceptional merits.

OTHER BERKASOVO HELMET EXAMPLES IN THE WORLD

The magnificent helmets of the 3rd and 4th centuries were named exactly according to the finds from Berkasovo – *helmets type Berkasovo*, and so far about fifteen of them have been found across the European continent, including those preserved only in small parts – four have been found in Serbia (Berkasovo, Jarak, Belgrade), three in Germany (Augsburg, Pfersee, Koblenz), two in Hungary (Budapest, Hetény), and one in Croatia (Vinkovci), the Netherlands (Deurne), Romania (Concești) and Italy (San Giorgio di Nogara).

MIGRATIONS AS A CIVILIZATIONAL PHENOMENON

Considering that migrations are one of the basic features of the society as a whole and that they are visible through all periods in the past, it can be said that museum objects can be viewed as their silent witnesses.

In the area where we live, most people have some experience, which can be related to different forms of migration. In all historical periods, from prehistoric times to the later and more recent history, mass movements of the population took place here. Therefore, every narrative that goes in the direction of diversity and multiculturalism is familiar to us. Recent genetic research proves that population mixes, which are in some ways a result of migrations, were significantly greater than previously presumed. Viewed from such a point of view, the history of every nation becomes a history of migrations and discrimination.

Today, we are the witnesses of that history – right before our eyes, there is a massive migration from Syria due to the war circumstances, which has led a large population of other countries in search of better living conditions. As a result, the interpretation of people's movements through history becomes clearer and more comprehensible. Since we are contemporaries of similar events, with such an understanding, we can more easily bridge the gap between the present and the past and better understand this particular phenomenon. Thus, the museum visitor will be able to recognise similarities and establish the connection with people from the past at this exhibition.

Tijana Stanković Pešterac

FILM ESSAY *TRACES OF MIGRATION*

The film *Traces of Migration* is an essay about the search for the archaeological sites of the two gilt helmets from Berkasovo and one from Jarak/Hrtkovci.

Searching for the places where these helmets were found, the journey of the film's author turned into witnessing the traces of migrations that took place for centuries.

Telling its contemporaries the story of the location of archaeological discoveries of the gilt Roman helmets from the 4th century, the film language reaches a deeper and more comprehensive meaning of the concept of migration and human destinies in this area, from ancient times to the present day.

Radoslav Milenković

MONOLOGUE *BLOOD AND MUD*

The monologue *Blood and Mud* is an author's fiction - a post-mortem confession about the fate of an individual, a Roman officer Dizon, a Thracian, who all his life dreamed of rising above the fate of a barbarian doomed to be a second-class citizen and deserve a reputation for his skill and courage, to be rewarded by a gilt officer's helmet.

The plot of the monologue is set at the beginning of the 4th century, in turbulent times in the Roman province of Pannonia. The teacher of life, History, teaches us that to this day all times in Pannonia are always turbulent.

At the end of every life, even Dizon's, only memories of rare moments of love remain and the bitter knowledge that every life, and especially the life of a soldier, ends in blood and mud.

Radoslav Milenković

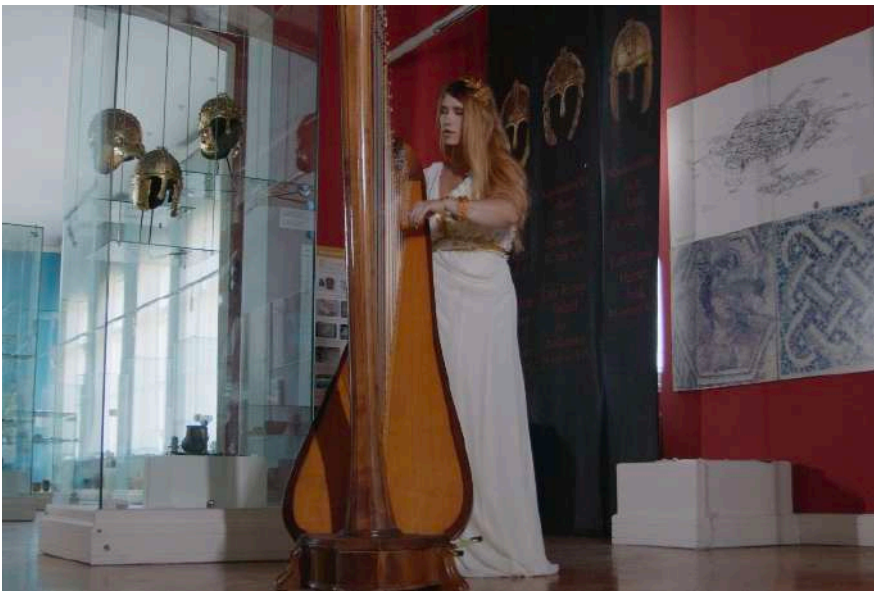

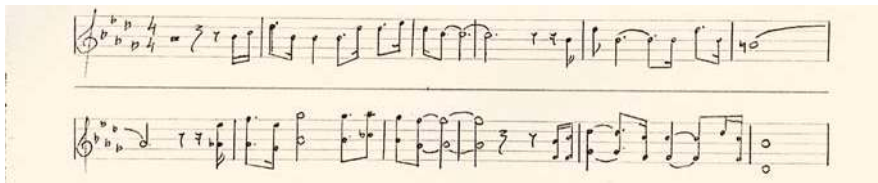
MUSIC: *DIVINTUS, LIRA ET CITARA, ROMAN SOULS*

Taking under the consideration that the Roman people were very certain that they do not want to use the Greek system of notation, musicians today are put in a very difficult position. As much as we would love to explore the sounds that Roman culture had to offer, we are blocked in a way, as there is no written evidence for us to follow. That never stopped musicians, historians, music archeologists to keep digging for alternative ways of finding the sound that was most likely to be the one that painted the Roman culture. Having proof of what instruments were being used at that time, what was their sound range. Latin poems and other branches of art have also helped us in alternative ways of finding the sound.

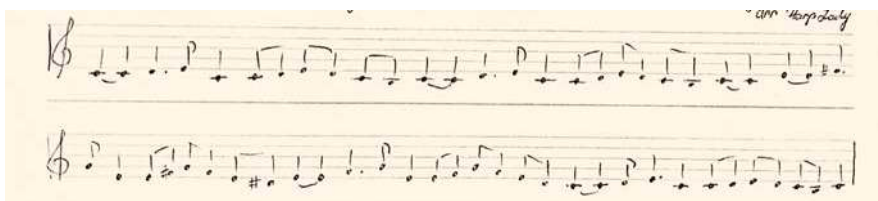
DIVINTUS

Composed between 2003 and 2004 (Jeff van Dyck composed the music and his wife Angela wrote the lyrics) this song, right after being published, has lived through enormous success among lovers of Roman culture to the extent of becoming a main soundtrack of a very famous game *Rome - Total War*. When it comes to a transcription for harp, some small changes in tempo mainly have been made, in order to amplify the gravity of lyrics as well as melody. This song is extremely important as its beauty recognized by the listeners has helped in increasing interest for Roman culture among people.

LYRA ET CITARA

Inspiration for this transcription where the harp is a solo lead, has been taken from a musical group called Synaulia. They represent a team of musicians, archeologists and choreographers that use their historical research to be able to reproduce - what is most likely to be the sound of Ancient Rome. Only the main theme has been taken from their composition, nature of the harp as an instrument and my own research of Roman culture had resulted in the combination of the theme that already exists and a personal authentic experience that is presented with the sound of harp.

ROMAN SOULS

This piece has been inspired by the song *Magna Mater* (Synaulia), but it has been changed and so many different musicals have been added by the personal research of the sounds, energies, atmosphere, emotions and lightly theatrical approach, that the song transformed from inspiration to its own whole new piece - *Roman Souls*. This is one of the most important pieces for me as an artist, as I tried to scratch the essence of the topic and to create a musical painting rather than a piece of music.

HELLATORIUS VICTORIALIS

warlike, victorious

ERASTUS NECESSITAS

necessity to be loved

HONARARIUS DESPONDEO

I swear on my honour

PATRIOTA GLADIATOR

gladiator loyal to his country

AFFLICTIO OMMENTO

in any place, torment awaits

DIVINITUS SALUTARIS

saving by the will of God

FURTIVUS LIBERTAS

stolen freedom

Tijana Stanković Pešterac

Traces of migration

film essay

Berkasovo

In order to reach Berkasovo, we have to cross the state border several times. We leave Serbia in Bačka Palanka, we enter Croatia at the Ilok crossing, then we leave it at the Principovac crossing and we enter Serbia again at the Sot border crossing. This is one of the legacies of the senseless war of the 90's.

These hills are known for growing vines and by gold Roman helmets.

At the bus stops in the village, there are faded posters with an image of a helmet from Berkasovo. The painting *Beračice* of Sava Šumanović was used as a background. That is what the locals are proud of today.

We are searching for the location, where the Roman helmets were found.

From the centre of the village we turn by the Local Community Office. We drive on macadam, following the road that climbs to the monastery of St. Petka.

We reach the monastery.

This is the westernmost monastery of Fruška Gora.

The monastery church was built in the second half of the 19th century.

Beneath the foundation, there is a spring, whose water is considered healing and miraculous.

Descending a mild slope from the monastery of St. Petka, we come to a valley by field road.

The story says that Angelina Vrkatić dug her garden in 1955 and hit something metal

with a hoe. She thought that the unexploded bomb was left over from the war and escaped from the field.

Unfortunately, today it is impossible to determine the exact place where the helmets were found because. Due to the slipping, the configuration of the terrain has been changed.

Berkasovo is a border place. Even in the Roman times, this area was inhabited by members of different nations. Population movements were large even then.

For several years now, migrants from Syria, Iraq, Iran and other countries, in search of a better life, have been trying to move from it to the European Union.

Hrtkovci

We enter the village of Hrtkovci from the direction of Ruma.

In the centre of the village, we turn at the sign with the inscription *Archaeological park Gomolava*. Along the street, we reach the shore, which has been cut and carried away by the river of Sava for centuries. Here is the famous site of Gomolava.

On this site, as well as in the surrounding villages, ancient traces of life are hidden beneath the plowed land.

This place has been inhabited for 7,000 years, in continuity: from the Neolithic, Copper, Bronze and Iron Ages, the Roman era and the Medieval times to the present day.

In the Roman times, this territory belonged to Sirmium, which in 294 was proclaimed one of the capitals of the mighty Empire.

In the spring of 2005, at the border between the two villages - Hrtkovci and Jarak, a villager from Hrtkovci found a gilt helmet in his field.

In ancient times, someone removed gilt silver sheet from the helmet, folded it, and

stored it, together with other pieces in a jug, which will wait for almost 2,000 years to be unearthed.

Older inhabitants remember the times when their village was full of domestic and foreign archaeologists. In the 60's and 70's of the 20th century, they could have been seen standing thoughtfully over the trenches.

Near Gomolava, we can see today the remains of a Neolithic village, which, the locals tried to reconstruct hoping that this would preserve the memory of the oldest past of their region.

Through millennia diverse ethnic groups inhabited Hrtkovci. In the Middle Ages, the village was Hungarian, and then Serbian. At the end of the 17th and beginning of the 18th centuries, after the liberation from the Turks, the area of Srem was poorly inhabited. Since the 18th century, larger groups of Serbs, Croats, Germans, Slovaks, Ruthenians, Hungarians and Clements have been gradually settled. The Clements arrived from the area of Prokletije and from the mountains, they got used to the flat land, assimilated and turned to the agriculture. The Greeks, Zinzars, Jews, Romanians, Italians, French and Czechs have sporadically settled in this area over the centuries.

The Germans arrived in the 19th century, but they emigrated before the end of the Second World War. After the war, new colonists settled in this area as planned.

At the beginning of the disintegration of Yugoslavia (SFRY), the Serbian refugees from Croatia arrived in Hrtkovci. The Croats from Hrtkovci exchange their houses and properties with the Serbian refugees, and so, for how many times, the ethnic structure of this place is changing.

The years will pass. Who could count all the birds that migrate, or the rays the Sun migrates from East to West and from North to South? Who could foresee which peoples would migrate and whence, over a hundred years, as that nation did? Who could count all the seeds, which will sprout next spring all

over the world, in Europe, Asia, the America, Africa?

It surpasses human comprehension.

There, when the Isakovič men and Soldatenvolk departed, as did so many of their compatriots who, like snails, carried their homes on their backs, they left no trace of it all, except two names or three.

There have been migrations and there will always be, like the giving of birth, which will carry on.

There are migrations. There is no death!

Miloš Crnjanski, *Migrations*

translated by Randall A. Major

Radoslav Milenković
Blood and Mud

Confession, postmortem

Director's adaptation of the stories *Dizon's Path* by Zoran Subotički and *Blood and Mud* by Radoslav Milenković

Director's associate: Tijana Stanković Pešterac

1. HELLATORIUS VICTORIALIS
(warlike, victorious)

Darkness. Music lights the area where the play takes place.

Dizon arrives, in torn war equipment, with bloody body and face. Blood is on his hands, everything on him is stained with blood.

They say that all roads lead to Rome! From this place, to Rome, one can only arrive as a politician. Or a soldier. Or not at all. And never.

I came to Rome as a soldier. As a military leader! I fulfilled my childhood dream... to earn the officers' helmet made of gold. It is the crown of my success from a barbarian to a high ranking officer of the Empire. In truth, it wasn't even a dream... it was defiance, revenge, rage!

Steps.

My name is Dizon. I am a soldier. I shed blood and I trample the mud of Pannonia. That is something we, legionnaires, do for our Empire.

I am HELLATORIUS VICTORIALIS - Warlike. Victorious.

My father worked in the vineyards of the

Emperor Marcus Aurelius Probus. We lived right next to the endless rows of vines, near Sirmium, surrounded by people who arrived here from all parts of the Empire. Much later, I realized it was politics, a plan for the tribes to mix, in order to strengthen the spirit and loyalty to the Empire in that friction of customs and beliefs. May all of us who came here in migrations serve it with even greater zeal.

My father was open to help the newcomers, with advice - while watching them, he saw his fate of an immigrant.

He was particularly patient with the veterans - the former soldiers who knew absolutely nothing about the land. The Empire's administration assigned ex-soldiers with the land, where they would settle and wait for the death to come. Useless for the battlefields. Calm and in peace with themselves. If that can even be possible for a soldier.

I saw how villas, houses and palaces made of stone and brick grew, how the roads were built, how the estates were multiplied and expanded...

I haven't even imagined that one day I would share a destiny of all these veterans, who arrived in Pannonia.

One day, father came home, crashed and in tears. *They killed him! Killed him!!! They killed the good emperor... I was there. I saw it all... His army killed him, the army of loafers! They waited for him and killed him!... I couldn't have done anything!...*

Steps.

When I was 16, during Saturnalia, my whole family - costumed, some as a donkey, some as a lamb, some as a wolf - we set off to Sirmium... By the very gates of the town, a group of drunk boys intercepted us. They mocked us and laughed at our masks. They frantically shouted inappropriate words at my mother... and then, grabbed her by her shoulders,

chest, thighs... The father took off his mask and in order to protect my mother, he buried his heavy fingers in the neck of the first of them... For a moment, the boys stopped, surprised, and then the most horrifying one pulled the sword from its scabbard and plunged it straight into my father's heart. The others burst out laughing... and left with a bang, drinking wine from the jars... As if nothing had happened.

As my father didn't stop the murder of his emperor, in the same way, I didn't stop the murder of my father.

2 PATRIOTA GLADIATOR
(gladiator loyal to his country)

I made a decision - I shall become a soldier! A legionary. I shall learn the skills of warfare. I shall learn how to fight! I shall be a patriot, loyal to my country.

Dizon is writing with his blood:
PATRIOTA GLADIATOR

I acquired martial arts in a military camp on the Danube, which looked like all the camps of the Roman Empire.

Because of my build, I was assigned by the cavalry: I borrowed a long sword, a round shield, a spear and a horse that I had to take better care of than myself!

All-day exercises, hand-to-hand combat, lifting weights, archery... all of this influenced my body to develop, to become stronger, to turn into the tools and weapons of the Empire!

Steps.

The discipline in the camp was terrifying! Even today, the whistle of a whip echoes in my ears. It was the only music that could

be heard from all over the camp all day. The whip sank into my bare back, leaving bloody furrows that would never heal... for the rest of my life. Only scars remain behind these wounds.

Before going to the first battles, in the military muster, when my mother saw me dressed for the ceremony, on horseback, with a shining sword on one side and a dagger on the other side of my belt and a shield in my right hand that shined in the sun - she cried, from happiness and worry and fear and pride!

HONARARIUS DESPONDEO. I swear on my honour.

3 HONARARIUS DESPONDEO (I swear on my honour)

And so it began my life as a soldier. I became a horseman. A legionary. A warrior.

For the first years we fought along the borders. I went through all the battles from Viminacium, Singidunum... whole of Pannonia, along the Danube and across the Danube, I lived in camps, from one station to another...

We defended the Empire from barbaric incursions. The barbarians attacked from all sides.

We fought relentlessly against the Sarmatians, Goths and Carps...

And we didn't just defend the border. With each new conquest we also pushed it, subduing local tribes and suppressing rebellions and resistance.

Rome did not interfere when it comes to languages, faith and customs of its new inhabitants. Do not touch the Order and... you and your family will live peacefully, in harmony with your fellow citizens... that is Rome! That is the Empire!

Because, being within the borders of the Empire meant being within the Civilization!

And we soldiers, we were the first symbol

of the power of that Empire. The Roman administrators followed. They established the government, order and respect for the law. The builders and craftsmen of all kinds came along... and in just a few years, those settlements looked completely different!

We fought, killed, captured... and brought peace to the conquered people. By the will of God. We were the saviors. DIVINITUS SALUTARIS.

4 DIVINITUS SALUTARIS (saving by the will of God)

I was a soldier. Just a soldier and nothing more. A Thracian, loyal to the Roman Emperor and to the Empire! And then one day, before the battle of Cibalae, everything has changed... A dream that I have been dreaming all my life - it became a reality. In all the days of battles and in the days of peace, I secretly looked up to Galerius, the previous emperor. Born to a Dacian mother and a Thracian father. Son of a shepherd. Due to his courage and his merits, the son of a peasant became an emperor.

Because of the dream of such will of the gods, there was something dark and magnificent, terrible and miraculous, horrible and beautiful in my devotion! My desire to surpass the fate of a Thracian doomed to leave his bones on some distant battlefield, somewhere in the darkness of the barbarian lands, made me blindly loyal.

Steps.

I killed without remorse. I killed easily, because I killed the enemies of the Empire.

I never asked the question, that would justify any order given, any war endeavor. I made a vow to Emperor Licinius and was his loyal soldier! From one battle to another, from one war to another, from one wound received, to another... and as if all those

wounds had healed at once.

By the decree of the Emperor himself, Licinius, the chief commander of all the fighting legions in this part of the Empire, I was rewarded for all those deaths, for all the slaughter and bloodshed that I committed in battles over the years. From now on, the gilt officer's helmet will be a sign of my courage and my merits. With that sign, I shall lead my soldiers in all the battles that will follow.

On the helmet, it was written: *DIZON, WEAR IT IN HEALTH - THE WORK OF AVITUS!*

5 FURTIVUS LIBERTAS (stolen freedom)

After one of the battles, we soldiers of the cavalry, went to recover, to heal the wounds, rest our bodies and gather new strength for the great battle of which everyone talked about, secretly hoping that it would not ever happen.

For a short time, we managed to forget the war, bloodshed, moaning and groaning, night camps in swamps, in cold and mud... the silent screams, blunt blows to the skulls, bones cracking...

And then, more and more loudly and more often, they started talking about the war within the Empire itself, between Licinius' and Constantine's armies! When the word about the certainty of that battle near Cibalae, came to the public, a pre-battle quarantine was introduced.

6 ERASTUS NECESSITAS (necessity to be loved)

A few days prior to the quarantine, on the night before the gate and auxiliary exits of the camp have closed, the soldiers went to Sirmium. They were getting drunk and having fun in brothels. They were immoderately indulging in pleasures. Wild... rough... destruc-

tive... As if saying goodbye to the earthly life, wishing, I suppose, not to die with unfulfilled desires, buried in the deepest parts of their guts, desires whose name they don't even know, but they could sense them and eagerly surrender to them on days like this.

And I went there too. ERASTUS NECESSITAS. Necessity to be loved.

I've heard about a new girl, Cassia, a dark-skinned and mute slave brought, as they say, from Numidia, who quickly became famous for the fact that her skin, as well as her name, smelled of cinnamon.

She welcomed me with her eyes downcast. Moving gently, as if she was sleepy, she removed my belt and equipment. While she was putting them off, my sword and shield seemed too heavy for her fragile hands, painted with the rays of Sun... She took me to the bath, from which lines of steam had risen, as if they were morning mists in the vineyard of my childhood. She drowned me into the tub and I closed my eyes, indulging in heat and odors... She really did smell like cinnamon. I opened my eyes. Through wet eyelashes I saw how she sprinkled me with drops that had flowed all over her body. Then, she soaked her long fingers into the pot, on which was written in faded letters: *NERIUM* and took out the pinches of oleander petals from it and sprinkled them all over my body, full of scars. Patiently and easy, she kissed each of my scars, as if not using lips, but her breath, as if she had kissed me with a petal.

Floating in those kisses and petals, I haven't even felt when I was taken by a dream, dense as a night of new moon - bellow us, horses were playing, waiting for my signal to attack. I raised my hand and gave a gallop signal. Just as we started, from the bushes, a bird fluttered. The horse under me, got scared, buried its hind hooves, snarled and whimpered and threw me far away. And then, a clay hen appeared from the darkness. The battlefield suddenly became deserted, covered with corpses and silence. The hen sounded in that silence and slowly went away from

me. I crawled through blood and mud, between ripped bodies and swollen bellies of the dying horses. I followed it through the approaching darkness. Then, it stopped. I saw that it led me to a pit at the bottom of which stood my golden helmet. And I saw the inscription on it: AFFLICTIO OMMENTO.

I woke up from from my dream, jumped, and while returning to the reality with great difficulty, I saw oleander petals peeling from my scars into the cooled bath, one by one.

AFFLICTIO OMMENTO. In any place, torment awaits.

7 AFFLICTIO OMMENTO
(in any place, torment awaits)

Days in the quarantine, intended for sharpening weapons, riveting new horseshoes, trimming manes, and cutting tails... I spent them with such anxiety, unknown to me before. I don't even remember the last readiness checks of my soldiers.

In the morning of the battle, I noticed that the dawn has been just the same as it was in my dream and while leading my soldiers to death or to life, behind every bush and sod, I've been expecting the bird to frighten my horse, in the same way I had dreamt a few days earlier.

Near Cibalae, we crossed out weapons, attacked at each other, the members of the same army, but divided into the ones who fought for Licinius and the others who fought for Constantine. Constantine won. We lost. And there were 15,000 more of us than them.

I remained there, in that butchery. I do not remember if my galloping horse got frightened by a bird, or someone plunged his sword between my ribs and by sharply pulling it out, cut my heart... or he cut a vein in my neck with one single and fast move of the knife... or he threw down my helmet with his shield and tore my scull... or, he used his spear to pierce my armor, knocked me down and left me to suffocate in my own blood.

The memory of my dream of glory, of my whole life, wasted in slaughtering and killing for the Empire, of the vanity, which inflamed my desire for the helmet... Everything disappears.

Only a handful of petals piled up from the scars, dried and turned to dust remain behind us. Only blood and mud are left to wait for the ones who will follow...

Blackout.